

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ

**«ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИ ИННОВАЦИОН
РИВОЖЛАНИШИНING МУАММОЛАРИ»**

мавзусида халқаро илмий-амалий анжумани

II-ҚИСМ

(2017 йил, 25-27 май)

Самарқанд 2017

УДК: 338.46

“Хизмат кўрсатиш соҳаси инновацион ривожланишининг муаммолари”. Ҳалқаро илмий-амалий анжуман материаллари.

Самарқанд, СамИСИ, 2017 йил 25 – 27 май 284-бет.

«Проблемы инновационного развития сферы услуг» Материалы международной научно-практической конференции. Самарканд, СамИЭС, 25-27 май 2017г., с. 284.

Ушбу илмий тупламда иқтисодчи олимлар, катта илмий ходим изланувчилар, магистларнинг хизмат кўрсатиш соҳаси инновацион ривожланишининг назарий масалалари, иқтисодий-молиявий механизмини такомиллаштириш, АКТ, менежмент ва маркетинг ҳамда бу соҳа учун рақобатбардош кадрларни тайёрлаш муаммоларига бағишланган мақолалар ва маъруза тезислари киритилган.

Тупламдаги материаллардан профессор ўқитувчилар, катта илмий ходим изланувчилар, магистлар, талабалар ва амалиёт ходимлари фойдаланиши мумкин.

В научный сборник включены статьи и тезисы докладов ученых – экономистов, старших научных сотрудников, магистров, посвященные методологическим аспектам, совершенствованию финансово-экономического механизма, внедрению информационно-коммуникационных технологий, менеджменту и маркетингу инновационного развития сферы услуг, а также проблемам повышения конкурентоспособности кадров этой сферы. Сборник предназначен для преподавателей, старших научных сотрудников, магистрантов и практических работников.

Ташкилий қўмита аъзолари

Д.Х.Асланова	СамИСИ илмий ишлар бўйича проректор, раис
К.Б.Уразов	СамИСИ«Бухгалтерия ҳисоби ва аудит» кафедраси мудири, аъзо
З.Д.Ниёзов	СамИСИ«Банк - жамғарма иши» кафедраси мудири, аъзо
О.Ж.Суюнов	СамИСИ«Касб-ҳунар таълими» кафедраси мудири, аъзо
Ж.Р.Зайналов	СамИСИ«Молия ва суғурта хизматлари» кафедраси мудири, аъзо;
И.С.Тухлиев	СамИСИ«Халқаро туризм ва туризм сервис» кафедраси мудири,аъзо;
Р.Амридинова	СамИСИ«Халқаро туризм ва туризм сервис» ўқитувчиси, аъзо;
Л.Н.Халикова	СамИСИ«Касб-ҳунар таълими» кафедраси ўқитувчиси, аъзо
Н.Р.Зайналов	СамИСИ«Ахборот технологияси» кафедраси мудири, аъзо
Ш.А.Султонов	СамИСИ «Иқтисодиёт» кафедраси кафедраси мудири, аъзо
Э. Файзиев	СамИСИ«Иқтисодиёт» кафедраси ўқитувчиси, аъзо;
М.Қ.Пардаев	СамИСИ«Статистика ва менежмент» кафедраси профессори, аъзо
Р.Н.Нормахматов	СамИСИ «Маркетинг» кафедраси профессори, аъзо
С.Ў.Хусенов	СамИСИ Босмахона директори, аъзо
Ф.Ишанкулова	СамИСИ«Илмий бўлим»ходими
Х.Мадиллоева	СамИСИ«Илмий бўлим»ходими

*Муаллиф нусхасидан чоп этилди.
Мақолаларнинг мазмуни ва
орфографик хатоси учун муаллифлар
ўзи жавобгар*

*Отпечатано с авторских оригиналов
За содержание и достоверность указанной
информации несут ответственность авторы*

Маълумотлар электрон технологиялари асосида текширилса, аудиторлик риси даражаси нисбатан пасаяди. Чунки барча керакли маълумотлар компьютер хотирасида мужассамлашган бўлади. Компьютерлаштирилган шароитда аудит ўтказишга қаратилган дастурнинг ишлаб чиқилиши ва қўлланилиши натижасида компьютер воситаси автоматик равишда корхона фаолиятидаги маълумотларнинг амалдаги қонун-тартиблардаги четланишларини аниқлайди.

Мухтасар қилиб айтганда, турли фаолият билан шуғулланаётган корхоналарда барча жараёнларнинг бухгалтерия ҳисоби компьютерларда амалда оширилади. Шу боис хўжалик юритувчи субъектларда аудит ўтказиш тартиби ҳам компьютер технологияларига асосланиши керак. Бу ўз навбатида аудитнинг компьютерлаштирилган услубиятини ишлаб чиқиш ва қўллашни тақозо қилади.

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШИДА СКОРИНГ ТИЗИМИ АСОСИДА КРЕДИТ БЕРИШНИ МОҲИЯТИ, МАЗМУНИ ВА УНИ ЖОРИЙ ЭТИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

**Хайдаров З.Ш - СамИСИ и.ф.н.
Бегалиев З.С.**

***Аннотация.** Мақолада тижорат банкларида кредит операцияларини амалга оширишнинг замонавий ҳолати ва уни такомиллаштиришда скоринг усулларида фойдаланиш имкониятлари ўрганилган. Шунингдек, кредитлаштириш жараёнида скоринг тизимининг ўзига хос хусусиятлари ёритилган ҳамда уларнинг турларига тавсифлар келтирилган.*

***Калит сўзлар:** Тижорат банки, кредит, скоринг, скоринг турлари, кредит скоринг, истеъмол кредити, кредит олиш қобилияти, таҳлил, тўловлар.*

***Аннотация.** В статье изучены современное состояние проведения кредитных операций и возможности использования методов скоринга, их совершенствование в коммерческих банках Республики Узбекистан. В том числе рассмотрены специфические особенности скоринговой системы в процессе кредитования, а также даны характеристики их видам.*

***Ключевые слова.** Коммерческий банк, кредит, скоринг, типы соринга, потребительский кредит, риск кредита, кредит скоринг, анализ, платежи, кредитоспособность получения кредита.*

***Annotation.** The article highlights the modern state of conducting credit operations and possibilities of scoricy methods applying in commercial hanks activities improving in Republic of Uzbekistan. Specilic features of scoricy system in crediting procces were touched upon as well and their types charactoristics were given.*

***Key words:** commercial banks, credit, scoring, type of scoring, credit scoring, consumer credit, analysis, payments, possibility to get a credit.*

Республикаимиз тижорат банкларининг кредит стратегияси ўз тараққиётининг сифат жиҳатидан янги босқичини бошидан кечирмокда. Бу босқич макроиктисодий вазиятдаги жиддий ўзгаришлар, умумиктисодий вазифаларни ҳал этишда банк потенциали ва таъсирининг ўсиши билан боғлиқдир. Мамлакатимизда тижорат банкларининг кредит бериш механизмини қайта куриш банк стратегиясини муҳим йўналишларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Кредитлаш механизмини янада такомиллаштиришда замонавий технологиялар ва ахборот тизимларидан, скоринг усулларида тўлақонли фойдаланишни тақозо этмоқда. Кредитлаш механизмини скоринг усуллари жорий этиш асосида такомиллаштиришни долзарблиги қуйидагилар билан асосланиши мумкин:

- сўнгги йилларда “Ипотека тўғрисида”, “Истеъмол кредити тўғрисида” ҳамда “Микромолиялаштириш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунларининг қабул қилинганидан сўнг аҳолининг истеъмол кредитига бўлган талабининг тез ўсиши;

- тижорат банклари кредит сиёсатининг демократлашуви ва банк кредит портфеллари ҳажмининг ошиши ҳамда уни бошқаришдаги муоммолари;

- банкни потенциал қарз олувчилар маълумотлари базасининг шаклланаётганлиги ва истеъмол, ипотека кредити бозорига талабни юқорилиги;

- банк мижознинг тўлов қобилиятини таҳлил қилишда мавжуд қийинчиликларни бартараф этишининг зарурлиги;

Тижорат банкида кредит бериш жараёнида энг катта муомма – бу қарз олувчи томонидан сўралаётган суммани кредит шартномаси шартлари асосида қайтара олиш қобилияти ва унга тайёрлигини аниқлаш, ушбу субъектни кредитлаш билан боғлиқ рискларини баҳолаш ва мижозга берилиши мумкин бўлган кредит миқдори ва унинг шартларини тўғри аниқлаш ҳисобланади. Бугунги кунда, ушбу муоммоларни хорижий мамлакатлар кредитлаш тизимида скоринг усуллари асосида ҳал этмоқда.

Скоринг (инглиз тилидан олинган бўлиб – scoring) “балларни ҳисоблаш” ва қарор қабул қилишда балларни баҳолаш деган маънони англатади.

Кредит амалиётида банклар учун скоринг – бу рискларни баҳолаш усули ва шу асосда мижознинг кредитни қайтариш истикболини статистик усул орқали баҳолаш деб тушунилади. Скоринг банклар томонидан кредит бўйича қарор қабул қилишнинг автоматлаштириш жараёни кредит қарорларини қабул қилиш ҳамда кредитлашдаги бизнес жараёнларни автоматлаштириш асосида ҳисобни юритишдир.

Кредит скоринги – мижозни кредит олиш қобилиятини баҳолаш тизими, қарз олиш учун ариза берган шахсларни кредит рискларини тез ва объектив баҳолашнинг статистик усулидир. Скорингда мижоз билан кредит муносабатларининг барча босқичларида ишлашни тақоза этади. Скоринг асосида кредит беришда қарздорни ижтимоий-демографик тавсифлари ва ахборотларнинг математик таҳлили, ҳамда қарздорни кредит бўйича ўз-ўзини ўқитиш ҳисобланади.

Скоринг – мавжуд бўлган статистик тизимлар асосида кредит беришни XX асрнинг 40-йилларида биринчи мартаба америкалик иқтисодчи олим Дэвид Дюран таклиф қилган. У кредитларни “яхши” ва “ёмон” гуруҳларга маълум бир баллар асосида ажратишга ҳаракат қилган. Дюраннинг кредит скоринги тизимлари, кредит олувчинининг лаёқатлилигини баҳолашда қуйидаги факт ва қоидаларга асосланган ва маълум бир баллар бериш ёрдамида ҳисоблаган:

1. Жинси: аёл (0.40 балл), эркак (0 балл);
2. Ёши: 20 ёшдан йуқори ҳар бир ёш учун 0.1 балл берилган, лекин 0.30 балдан ошмаслик лозим;
3. Ҳозирги вақтда турган манзилда яшаш муддати: ҳар бир йил учун 0.042 балл берилган, лекин 0.42 балдан ошмаслик лозим;

4. Касби:Риск даражаси паст бўлган касб учун 0.55 балл, риск даражаси йўқори бўлган касб учун 0 балл ва бошқа касблар учун 0.16 балл берилган;

5. Молиявий кўрсаткичлари:Банк ҳисобварағида пул маблағи мавжудлигига 0.45 балл, кучмас мулкка эга бўлса 0.35 балл ва суғурта полиси бор бўлса 0.19 балл берилган;

6. Иш жойи: Умумий турдаги корхоналар бўлса 0.21 балл, бошқа турдаги корхоналар учун 0 балл берилган;

7. Бандлиги: Йўқоридаги тур корхоналарда ишлаган ҳар бир йил учун 0.059 балл берилган.

Агар жамғарилган балл 1.25 дан ошмаса қарз олувчи лаёқатсиз ҳисобланган ва аксинча, агар 1.25 балдан ошса лаёқатли ҳисобланган.

Биринчи скоринг карталари XX асрнинг 40-йилларида АҚШда пайдо бўлган. Унда экспертлар томонидан 10 тадан ошмаган тавсифловчи кўрсаткичлар асосида скоринг баллари қўйилган. Чунки 1941 йилда АҚШда ёппасига банк эксперт-таҳлилчиларининг фронтга кетиши муносабати билан банк кредит фаолиятида скоринг автоматлашган усулларида фойдаланиш кенг қўлланилган.

Скоринг дастурларнинг биринчи оммавий дастурий таъминот асосида қўлланилиши эса 1950-йилларда “Diners Club”нинг “Тушлик қилиб, имзо чек” номли карточкалик дастурли тизими банк кредитларини баҳолаш ва беришда қўлланилган. Кредит скоринги биринчи маротаба кредит карточкалари тизимлилик дастури асосида шаклланган. Скоринг дастури ва усули орқали мижозга берилган кредитнинг риск даражаси эмас, балки мижознинг хулқ-атворидаги очилмаган қонунлари ҳам баҳоланиши мумкин.

Кредит скоринги тизимлари бешта турга бўлинади:

1. Application scoring (*мурожаат скоринги ёки буюртма*) – янги мижознинг кредитни тўлаш эҳтимоли баҳоланади: анкета тўлдириш (*қарз олувчи тўғрисидаги маълумотлар*); қайта ишлов бериш; хулоса (*кредит бериш ёки бермаслик*).

2. Behavioral scoring– кредитни бошқариш бўйича қарор қабул қилиш билан боғлиқ фаолият(*ҳатти ҳаракат*); қарз олувчи қуйидаги кўрсаткичлар билан баҳоланади: молиявий ҳаракатлари; пул оқими; молиявий ҳолатини ўзгариши эҳтимоли; лаёқатлилиги даражасининг ўзгариши истикболлари; кредит муносабатларини қайта кўриб чиқиш; кредит бўйича ўрнатилган лимитни ўзгартириш(*камайтириш ёки ошириш*) бўйича қарор қабул қилиш; мижозга қўшимча хизматлар пакетини таклиф қилиш.

3. Collection scoring (*муддати ўтган қарзлар билан ишлаш шартнома шартлари асосида*) – кредитни ўз вақтида тўламаганлар учун қачон қандай чоралар қўллаш зарурлиги аниқланади.

4. Fraud scoring (*фирибгарликка қарши*) – қарз олувчини фирибгарлик ҳаракатларини аниқлаш ва олдини олиш жараёни, яъни, фирибгарлик аломатлари бор йўқлиги эҳтимолига статистик баҳо беришади.

5.Response scoring (*чақирув скоринги*) – истеъмолчининг банк томонидан унга қилинган таклифга бўлган муносабати баҳоланади.

6. Attrition scoring (*йўқотишлар скоринги*) – маҳсулотни келажакда фойдаланиш имконияти ёки бошқа товар етказиб берувчига ўтиш имконияти баҳоланади.

Халқаро тажриба кўрсатиб турибдики, Ўзбекистонда статистика скорингини жорий этиш ва кредитлаш жараёнини автоматлаштириш молиялаштиришнинг даромадлилигини ва ҳажмини ошириш, айти бир вақтда операциялар билан боғлиқ харажатларни анчагина қисқартириш, муаммоси бўлган қарздорлар сонини камайтириш ва кредит портфели сифатини яхшилаш имконини беради.

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА СКОРИНГ УСУЛИ АСОСИДА КРЕДИТ БЕРИШ: НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЁТ

**Хайдаров З.Ш - СамИСИ и.ф.н.
Бегалиев З.С.**

Аннотация. Мақолада тижорат банкларида кредит операцияларини амалга оширишнинг замонавий ҳолати ва уни такомиллаштиришда скоринг усулларида фойдаланиш имкониятлари ўрганилган.

Калим сўзлар: Тижорат банки, кредит, скоринг, скоринг турлари, истеъмол кредити, кредит риси, скоринг индекаторлари, таҳлил, тўловлар.

Аннотация. В статье изучены современное состояние проведения кредитных операций и возможности использования методов скоринга, их совершенствование в коммерческих банках Республики Узбекистан.

Ключевые слова. Коммерческий банк, кредит, скоринг, тип соринга, потребительский кредит, риск кредита, скоринговая индекатор, анализ, платежи.

Annotation. The article highlights the modern state of conducting credit operations and possibilities of scoricy methods applying in commercial hanks activities improving in Republic of Uzbekistan.

Key words: Commercial bank, credit, scoring, type of scoring, consumer credit, credit risk, scoring indicators, analysis of, payments.

Республикаимиз тижорат банкларининг кредит стратегияси ўз тараққиётининг сифат жиҳатидан янги босқичини бошидан кечирмоқда. Бу босқич макроиктисодий вазиятдаги жиддий ўзгаришлар, умумиктисодий вазифаларни ҳал этишда банк потенциали ва таъсирининг ўсиши билан боғлиқдир. Мамлакатимизда тижорат банкларининг кредит бериш механизмини қайта куриш банк стратегиясини муҳим йўналишларидан бири бўлиб ҳисобланади. Кредитлаш механизмини янада такомиллаштиришда замонавий технологиялар ва ахборот тизимларидан, скоринг усулларида тўлақонли фойдаланишни тақозо этмоқда.

Қарз берувчи кредит ташкилотига кредит сўраб мурожаат қилган пайтда кредит бўлимининг ходими тақдим этилган ҳужжатлар асосида унинг кредит лаёқатини баҳолайди ҳамда кредит бериш ёки бермаслик ҳақида ҳулоса тайёрлайди. Эҳтимоли бўлган субъектив омилларни бартараф этиш учун ҳулоса энди кредит кўмитасида кўриб чиқилади. Ушбу субъектив баҳолаш аҳолини ва кичик бизнесни чакана кредитлашда ва уни қўлланишини самарасиз қилиб қўяди. Ушбу муоммони ечиш скоринг усули асосида кредитлаш бўлиши мумкин.

Чакана кредитлаш учун энг самаралиси статистика скорингидир. Скоринг қарз олувчининг кредитни қайтариш имкониятлари ва баҳолашнинг аввалги кредитлар тўғрисидаги ахборотларни математика ва статистика усуллари ёрдамида автоматлашган дастурий ишловдан ўтказишга асосланган тизимидир. Статистика скорингини ишлаб чиқиш ва ундан фойдаланиш учун молия ташкилотига 300 дан ортиқ берилган ва қайтарилган (сундирилган) кредитлар тўғрисидаги маълумотлар

Холмуродов О.Н, Худаярова Ч. АҲОЛИНИНГ ҲАЁТ СИФАТИ ВА ФАРОВОНЛИГИНИ ОШИРИШДА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИНИНГ ЎРНИ.....	41
Джалилов Ф. АҲОЛИГА МАИШИЙ ХИЗМАТ КЎРСАТИШНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ТАРТИБГА СОЛИШ УСУЛЛАРИ.....	44
Дустова М.Х., Ш.Б.Бутунов. ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ХИЗМАТЛАР СОҲАСИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ.....	48
Хайдаров З.Х., И.А.Хайдарова. ДИСЦИПЛИНА ОЖИДАНИЯ И ПРИОРИТЕТЫ.....	51
Мардонов Б.Б. МАҲАЛЛАЛАРДА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ.....	55
Музаффарова.К.З. АҲОЛИ ФАРОВОНЛИГИНИ ОШИРИШДА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАНИНГ ЎРНИ.....	58
Muratov Sh.A., Hasanov Sh.T., Nurullaev U.U. XIZMATLARNING RAHTASHILIK SAMARADORLIGINI OSHIRISHDAGI O’RNI.....	62
Ўринова Н., Холмаматов.Д. ИННОВАЦИЯЛАРНИ ЯРАТИШ ВА ЖАЛБ ҚИЛИШГА ХИЗМАТ КЎРСАТИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ.....	66

II ШЎЪБА. ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШИНИНГ ИҚТИСОДИЙ-МОЛИЯВИЙ МЕХАНИЗМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Рахимов З.О. ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАСИНИНГ МОЛИЯВИЙ МАНБАЛАРИ ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ.....	71
Усманова Д.К. Амиров.А.М. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ПРЕДЛОЖЕНИЙ ПО ПОВЫШЕНИЮ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГУП МЕЖДУНАРОДНОГО АЭРОПОРТА «САМАРКАНД».....	74
Юсупов А.С. ТАШҚИ САВДОНИ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ МОЛИЯВИЙ ЖИҲАТЛАРИ.....	78
Ниёзов З.Д., Ж.Қ.Мирзакобилов. КИЧИК БИЗНЕС КОРХОНАЛАРИНИ ИНВЕСТИЦИОН КРЕДИТЛАШ ЙЎЛЛАРИ.....	82
Ниёзов З.Д., Р.И.Азимова. ХИЗМАТЛАР БОЗОРИДА БАНК ХИЗМАТЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ.....	85
Мусаев Ҳ.Н, Сайид-Ахмедов Т. Н, КОМПЬЮТЕРЛАШТИРИЛГАН ШАРОИТДА АУДИТ ЎТКАЗИШНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ.....	87
Хайдаров З.Ш, Бегалиев З.С. ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШИДА СКОРИНГ ТИЗИМИ АСОСИДА КРЕДИТ БЕРИШНИ МОҲИЯТИ, МАЗМУНИ ВА УНИ ЖОРИЙ ЭТИШ ХУСУСИЯТЛАРИ.....	90